

DE STAD VAN DE TOEKOMST KRONIEKEN

KRONIEK #9

MASTERCLASS

COMPLEXITEIT

ALS KANS

INLEIDING

In ontwerpstudie *De Stad van de Toekomst* zoeken vijf breed samengestelde ontwerpteams naar wijzen waarop we in de huidige verdichtingsgolf bouwopgaven kunnen koppelen aan energietransitie, innovaties op gebied van vervoer, circulaire economie en andere systeem- en netwerkinnovaties. De ontwerpteams buigen zich allemaal op een van vijf testlocaties van 1 x 1 km in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven. Gedurende het proces vinden een zestal masterclasses met lezingen plaats waarin deelnemers kennis kunnen opdoen, bevragen en verdiepen over thema's als energietransitie, klimaatadaptatie, mobiliteit en circulariteit. Mijn rol is die van chroniqueur. Dat woord verraad een 'chronische' oftewel langdurige betrokkenheid bij een gebeurtenis. Ik kijk en luister dan ook de gehele reeks mee en noteer wat me opvalt, met een scherp oog op verbanden tussen de thema's onderling en tussen thema's en vragen die gerelateerd zijn aan de testlocaties.

Zicht op de systemen

De systeem- en netwerkinnovaties waar de ontwerpteams voor staan zijn stuk voor stuk uiterst complex van aard. Ze reiken (tot ver) voorbij de perceelgrenzen. Aan de ene kant omdat de netwerken of systemen bestaan uit elementen die vaak moeilijk op hun plek te houden zijn en via de netwerken stromen, soms tot op globaal schaalniveau aan toe, zoals water, energiestromen, groeiende materie als bomen, planten en dieren, die samen ecologische zones vormen of mobiliteitsbewegingen. Enig inzicht in deze grootschalige systemen is dus van essentieel belang om plekken waar ze samenkomen (de schaal van 1 x 1 km) op innovatieve wijze te ontwerpen. Ook zijn opgaven van systeemtransities vaak niet eenvoudig ruimtelijk op te lossen. Ze vragen ook om sociale (gedrags)verandering of nieuwe manieren van governance. Die reikwijdte van de opgaven deed besluiten de teams zeer divers van samenstelling te laten zijn, met onder meer landschapsarchitecten, stedenbouwkundigen, mobiliteitsexperts, experts op gebied van circulaire economie, energietransitie, future strategies en smart cities. Als chroniqueur ben ik ook benieuwd hoe binnen die brede teams

kennis landt, groeit en toegepast wordt in relatie tot de testlocaties. Ik zal daarom ook bij tussentijdse teampresentaties zijn om bevindingen op te schrijven en proberen te doorgronden. Ook deze schrijfsels vormen kronieken in de reeks die zal ontstaan.

Verbeeldingskracht

Ik verheug me met name op de ontwerpkracht die de verschillende teams ten tonele zullen voeren. Ontwerpkracht die nodig is om de verschillende uiterst complexe vraagstukken van richting te voorzien en vorm te geven in de ruimte. Want juist ontwerpers zijn in staat te werken met die moeilijk grijpbare, 'ongetemde' vraagstukken, waarbij verschillende betrokken partijen vaak eigen belangen en waarden hebben en opgaven vanuit eigen standpunten benaderen. Ontwerpers zijn namelijk gericht op het schetsen van mogelijke uitkomsten, in plaats van het vinden van dé ultieme oplossing of het bevragen van opgaven aan sich (zoals wetenschappers vaak doen). Hun denken is constructief van aard. Ze beschikken ook nog eens over de kunde visies op de toekomst aansprekend te verbeelden. Die verbeeldingskracht moet zorgen voor energie zodat toekomstige bewoners, gebruikers en bestuurders gaan verlangen naar hun stad van morgen.

Marieke Berkers, chroniqueur

HET ONGEDACHTE DENKBAAR MAKEN

Door Marieke Berkers

Wie ontwerpt aan de toekomst van de stad ontkomt er niet aan gelijktijdig aan meerdere schaalniveaus te werken, na te denken over multifunctioneel ruimtegebruik en te werken met allerlei partijen die vaak tegenstrijdige belangen hebben. Kortom, complexiteit is een belangrijke factor daar waar systemen zoals mobiliteit, energie, groen/blauwe structuren en andere mogelijke koppelingen samenkomen in het stedelijk gebied. Hoe kunnen de visies die in de ontwerpstudie *De Stad van de Toekomst* worden ontwikkeld, een stap verder gebracht worden door middel van systeemintegratie, en wat is daarvoor nodig? Dat waren de centrale vragen tijdens de masterclass *Complexiteit als kans* die op 28 september in Leeuwarden plaatsvond in de gespreksarena van tentoonstelling *Places of Hope*. Complexiteit werd daar niet vanuit technocratische hoek benaderd, maar eerder cultureel. Hoe kan ontwerp een rol spelen bij de grote mentaliteitswissel die nodig is om de stad van de toekomst te kunnen gaan maken? Daarbij speelt de kracht van de verbeelding een belangrijke rol, maar ook het denken over het vormgeven van planprocessen. Wat zijn de handelingsperspectieven die nodig zijn om transities voor elkaar te krijgen? En voor wie maken we de stad van de toekomst? Essentiële vragen die duidelijk maken dat ontwerpkeuzes verstreckende maatschappelijke gevolgen kunnen hebben. De ontwerper is daarmee meer dan ooit aan zet.

Doorbreken van routines

Maarten Hajer, curator van het onderzoek naar *Places of Hope* en *De Wijk van de toekomst*, trippelt bij aanvang van de masterclass wat ongedurig heen en weer op het podium. Waarom staan we hier in de congreszaal van de Kanselarij in Leeuwarden zo keurig in het gelid? De hoogleraar *Urban Futures* aan de Universiteit van Utrecht vindt die formele setting maar niks en neemt ons liever mee naar de gespreksarena die onderdeel uitmaakt van zijn tentoonstelling. Dus ploffen we even later allemaal neer in een meer dynamische setting bestaande uit op gestapelde *palets* met kussens, waar dwars doorheen de hoofdroute van de tentoonstelling loopt. De door Hajer geëntameerde stoelendans transformeert ons in handomdraai van passieve luisteraars in actieve deelnemers. Het leert dat morrelen aan routines van mensen helpt bij het vergroten van denkruimte.

Haasje-over

Volgens Hajer is het doorbreken van routines een essentiële voorwaarde om met elkaar over de stad van de toekomst te kunnen spreken. Dat geldt met nadruk ook voor beleidsmakers. Hajer: 'Die zijn namelijk geneigd een doel te definiëren en dan voorts prikkels te geven om dat doel te bereiken. De overheid zet vaak in op het efficiënter maken van systemen. Dan hoef je niet over belangen na te denken. Maar willen we complexiteit benutten als kans om innovatie

voor elkaar te krijgen, dan werkt de oude routine van alles aan de voorkant bedenken en vervolgens uitvoeren niet meer. Wil je flexibel zijn in het planproces dan moeten we reageren op wat er gebeurt en beleid steeds opnieuw bijstellen. Zo krijg je een 'haasje-over' wat innovatie betreft.'

Ontologische expansie

Een voorbeeld. Als je aan de voorkant bedenkt dat je de voedselketen meer circulair wilt organiseren, gaan er ook vragen spelen op andere schaalniveaus. Zo zullen we bijvoorbeeld meer bewust moeten leren eten om de vernieuwde voedselketen succesvol te laten werken. Elk stapje wat je maakt lokt een nieuwe opgave uit. Vaak vraagt je doelstelling van mensen dat ze hun levensstijl kritisch gaan bevragen, oftewel hun routines doorbreken. Het kijken naar goede voorbeelden - bijvoorbeeld op excursie gaan - maar ook het bieden van goede voorbeelden - bijvoorbeeld met ontwerpstudie *De Stad van de Toekomst* - zorgen ervoor dat de denkwereld en daarmee de denkruimte van mensen groter wordt. 'Ontologische expansie' heet dat in voornaam taalgebruik, legt Hajer uit. 'In een vergrote denkruimte kan het ongedachte denkbaar gemaakt worden. Pas dan kunnen mensen gaan denken "als het zó kan, wil ik het ook wel". Daarbij waarschuwt hij ook voor de valkuil het proces te snel

te laten gaan. Hajer: 'We moeten ook stilstaan bij wat we verliezen. 'Als opening van de tentoonstelling *Places of Hope* organiseerden we een processie waarin we allerlei apparaten meenamen waar we op korte termijn afscheid van moeten nemen, maar waar we veel plezier van hebben gehad. Bijvoorbeeld de bladblazer op benzine. Bij een transitie hoort ook altijd een rouwproces.'

'In een vergrote denkruimte kan het ongedachte denkbaar gemaakt worden.'

Maarten Hajer

De kracht en de macht van de verbeelding

Hajer benadrukt daarbij het belang van een krachtige verbeelding. De vraag is of we wel in staat zijn zulke verhalen te maken. Hij haalt in dit kader de schrijver Amitav Ghosh aan die in zijn non-fictie boek *The Great Derangement* wijst op het onvermogen van schrijvers om een thema als klimaatverandering te vangen in literatuur. Volgens Ghosh is de westerse traditie van verhalen vertellen ongeschikt. De westerse mens

Waar en hoe je met elkaar in gesprek gaat heeft invloed op het planproces. De masterclass Complexiteit vond plaats in een informele setting; de gespreksarena die deel uitmaakt van de tentoonstelling *Places of Hope*. Foto: Ruben van Vliet.

Bij een transitie hoort ook altijd een rouwproces. Als opening van de tentoonstelling Places of Hope vond een processie plaats waarin allerhande apparaten mee werden genomen waar we op korte termijn afscheid van moeten nemen, maar waar we veel plezier van hebben gehad. Bijvoorbeeld de bladblazer op benzine. Foto: Places of Hope.

is gericht op zijn individuele ontwikkeling en ziet zichzelf niet als onderdeel van de natuur waarin we leven. Onze romans weerspiegelen die cultuur van de sterke protagonist als middelpunt waarom het narratief draait. Hoe anders is dat in culturen zoals India - Ghosh' land van afkomst - waar van oudsher het collectief belangrijker is dan het individu en de mens niet tegenover de natuur staat, maar er zich onlosmakelijk onderdeel van voelt. Iets wat ook zijn neerslag heeft gehad op de verhaaltradities in dit soort landen. Aan het einde van zijn boek werpt Ghosh de vraag op wie uiteindelijk schuldig zullen zijn als de 'grote ontsparing' heeft plaatsgevonden. Daarbij ontziet hij schrijvers en kunstenaars niet. Zij hebben namelijk, veel meer dan politici of beleidsmakers, de taak mogelijkheden te verbeelden. Hajer maakt in zijn lezing zijn punt minder scherp dan Ghosh dat doet, maar wijst de ontwerpers wel op hun verantwoordelijkheid: 'Jullie kunnen de toekomst al zien.'

Ontwerpen van een planproces

Naast onderzoekend ontwerpen behelst het kijken in de toekomst het maken van handelingsperspectieven. Niet voor niets werkt het Planbureau voor de Leefomgeving momenteel aan vier scenario's voor de toekomst die elk uitkomst zijn van een specifieke levensstijl. Trekker van dit project is Daniëlle Snellen, plaatsvervangend sectorhoofd Verstedelijking en

Mobiliteit. Ze legt uit dat ook deze oefening als doel heeft de denkruimte van mensen te vergroten. Scenario-denken kan daarbij helpen. Joost Schrijnen onderschrijft de noodzaak te werken aan handelingsperspectieven. Schrijnen werkt al verschillende decennia als adviseur op het snijvlak van ontwerp en bestuur en van stad en regio. Als geen ander weet hij hoe het politieke werkveld steeds weer verandert en hoe dat ook een effect heeft op de rol van de ontwerper. Naast het belang van onderzoekend ontwerpen agendeert hij daarom het planvormend ontwerpen. 'Als de ontwerper enkel voor verbeelding zorgt en niet bijdraagt aan beleid fungeert hij enkel als kleurpotloodslijper.' Voor dat planvormend ontwerp is de vierkante kilometer, de oppervlakte van de projectlocaties, de cruciale schaal. Schrijnen: 'Deze maat vraagt impliciet namelijk ook om een politieke beslissing. De vierkante kilometer is klein genoeg om bewoners en gebruikers te kunnen betrekken en groot genoeg om echt meters te maken wat betreft opgaven rondom energie of klimaatverandering'.

Waar staan de teams?

Waar staan de teams wat systeemintegratie betreft? Mauro Parravicini van Team Urban Arcipelago dat aan Fellenoord in Eindhoven werkt geeft aan niet de ambitie te hebben de complexiteit die speelt rondom hun projectlocatie onder controle te willen krijgen.

‘Als je de vierkante kilometer niet goed oppakt, doemt een concurrerend narratief op van bouwen aan de randen van de stad.’

Erik Pasveer

‘We leggen de focus op een aantal interventies, want we hebben niet de hele stad onder controle.’ Schrijven wijst erop dat de uitgekozen fysieke ingrepen uiteindelijk altijd iets met iets verbinden. Dat vraagt om een aanpassing van structuren. ‘Welke dat zouden kunnen zijn kun je met deze ontwerpstudie aangeven.’ Erik Pasveer, hoofd stedenbouw en planologie van de gemeente Den Haag vult aan: ‘De oefening van de vierkante kilometer is altijd ook onderdeel van het regionale perspectief’. Die koppeling van de kleine met de grote schaal is ook uiterst belangrijk vanuit een ander perspectief, benadrukt Pasveer. ‘Als je de vierkante kilometer niet goed oppakt, doemt naast werken aan de bestaande stad en verdichten een concurrerend narratief op, namelijk dat van bouwen aan de randen van de stad.’

Dominante spelers

Het team van Lars van Hoften van UNStudio van projectlocatie Central Innovation District in Den Haag heeft het nadenken over het ontwerpen aan het proces als belangrijk onderdeel van het ontwerp-proces doordacht. Zijn team kiest ervoor hiërarchie aan te brengen in het project wat de verschillende transitieopgaven betreft. ‘We koppelen de integraliteit los. Door één speler als dominant aan te wijzen wordt hij leidend in het proces. Zonder zo’n leidende positie voelt niemand zich eigenaar van het proces en gaat niemand het trekken.’ Vanuit de zaal wordt opgemerkt dat zelfs binnen één sector verschillende dominanties kunnen bestaan. Nadenken over eigenaarschap helpt om een complex planproces een stap verder te brengen. Van Hoften: ‘De complexiteit kan vervolgens onder de dominantie hangen.’

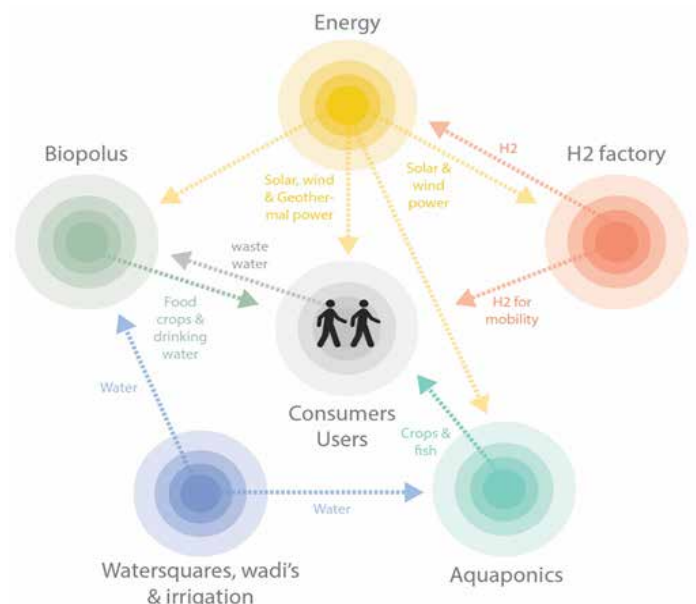
Winnaars en verliezers

‘Wat bestaat er zoal aan krachten in het plangebied zelf?’ vraagt Joost Albers van ANTEA groep van team Flocks (Rotterdam Alexander) zich af. Wandelend door zijn projectlocatie treft hij verschillende werelden aan: de informele tweedehands winkel *Piekfijn* tegenover de spic-en-span-wereld van de *Woonmall*. ‘Er bestaan hier twee werelden, niet alleen de hoogstedelijke. Deze twee bestaan los van elkaar en vormen samen

duis geen stad,’ aldus Albers. Die diversiteit biedt belangrijke potenties om op door te ontwikkelen; potentie die we niet altijd zien. In Utrecht aan de stadsrand is diversiteit ook een belangrijk gegeven. Daar wonen bijvoorbeeld heel wat kennismigranten. ‘Diversiteit is aanleiding om te spreken over de transitie,’ stelt Hajer. Neem bijvoorbeeld de deelauto. Dat systeem werkt alleen als er aan het begin- en eindpunt een substantiële groep gebruikers woont die niet hetzelfde dagritme hebben. Er valt immers weinig te delen als er niemand is om mee te delen, of alle deelauto’s bij mensen op het werk staan geparkeerd. Zo zijn we terug bij de politieke keuze die verscholen zit in de planopgave rondom de vierkante kilometer. De vraag stellen “Wie woont er in de stad van de toekomst?” werpt de vervolgvraag op: “Wie bedient je wel en wie niet en wat zijn daarvan de consequenties?”

Culturele planologie

Het verhaal over de stad van de toekomst gaat onomstotelijk conflicten opleveren. Hajer ontwaart bij met name beleidsmakers die het verhaal in de vorm van visies aan het noteren zijn een ‘neurotische neiging om conflicten te ontlopen’. Terwijl het conflict zoveel kan opleveren. Denk bijvoorbeeld aan de rol van protest in de stadsvernieuwing van de jaren tachtig. ‘Het culturele repertoire is heel machtig als vorm om een democratisch debat over nieuwe mogelijke werelden tot stand te brengen,’ aldus Hajer.

Het team UNStudio dat werkt aan projectlocatie Central Innovation District in Den Haag kiest ervoor hiërarchie aan te brengen in het project wat de verschillende transitieopgaven betreft. Ze koppelt de integraliteit los. Door één speler als dominant aan te wijzen wordt hij leidend in het proces. Beeld: UNStudio.

Als voorbeeld noemt hij het burgerinitiatief *Kening fan 'e Greide* (buiten Friesland *King of the Meadows* genaamd) dat in 2012 werd opgericht door een groep verontruste burgers, boeren, musici, kunstenaars, docenten, terreinbeheerders, wetenschappers, natuurbeschermers en zuivelmakers. Zij vragen aandacht voor het karakteristieke Nederlandse weidevogellandschap dat razendsnel verdwijnt ten faveure van een monotoon productielandschap. De groep maakte daartoe theatervoorstellingen die een ode brengen aan de natuurlijke diversiteit van Friesland. Ze gebruiken de culturele interventie als belangrijk politiek middel om een ruimtelijk en economisch planproces te beïnvloeden en zo van richting te voorzien.

Als één punt in deze masterclass duidelijk geworden is, is het dat een keuze op de vierkante kilometer een heel scala aan vervolgkeuzes met zich meebrengt. De

‘Zonder een leidende positie voelt niemand zich eigenaar van het proces.’

Lars van Hoften

complexiteit schuilt in de technocratie, maar misschien nog wel veel meer in het maatschappelijk en politiek doordenken van keuzes. *De Stad van de Toekomst* is daarmee ook een cultureel project waarin het beantwoorden van cruciale vragen op de schaal van de vierkante kilometer zowel nieuwe verhalen opleveren, alsook misschien wel nieuwe allianties.

De masterclass Complexiteit als kans vond plaats op 28 september in de Kanselarij in Leeuwarden.

Programma

Bezoek aan de tentoonstelling *Places of Hope*.

Inleiding en lezing door Maarten Hajer, *Urban Futures Studio*, curator van de tentoonstelling en hoogleraar *Urban Futures* aan de Universiteit van Utrecht.

Debat

Nieuwe beelden voor de stad van de toekomst en verkenning van handlingsperspectieven met Maarten Hajer, hoogleraar *Urban Futures* aan de Universiteit van Utrecht, Joost Schrijnen, *Spatial Management Consultant*, Daniëlle Snellen, plaatsvervangend sectorhoofd Verstedelijking en Mobiliteit van het Planbureau van de Leefomgeving en de zaal.

Projectleiding

Jutta Hinterleitner, programmamanager BNA Onderzoek

Meer weten over *De Stad van de Toekomst*? www.bna-onderzoek.nl

BNA ONDERZOEK

Praktijklab voor slimme ruimtelijke ideeën

